

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA'NIN TÜRKÇESİ

Tacettin Şimşek

Fazıl Hüsni Dağlarca'nın (1914-2008) "*Türkçem benim ses bayrağım*" dizesini gök kubbemize asıp sonsuzluğa göçünün üzerinden on yedi yıl geçti. Eserinin büyüklüğü, zenginliği ve çeşitliliği konusunda herkesin hemfikir olduğu şair, ana dil duyarlılığıyla da edebiyatımızda ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türkçeye yönelik bilinçli tavrıyla 1 Temmuz 1957'de toplanan 8. Dil Kurultayı'nda Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu üyeliğine seçilir. Üç yılda bir toplanan sonraki kurultaylarda da aynı göreve layık görülür ve 1980 yılına kadar bu görevini sürdürür.

Dağlarca, Temmuz 1959 tarihli *Varlık, Türk Dili, Çağrı* gibi dergilerde yayınladığı "Türkçe Katında Yaşamak" şiirinde Türkçeye olan sevgisini ve hayranlığını dile getirir. Dili birey olarak da ulus olarak da var oluşun temel unsuru kabul eden Dağlarca şiirlerinde, söyleşilerinde her fırsatta Türkçeye olan içten bağlılığını vurgular.

Kurduğu imgelerle Türkçeyi özgürlük ve bağımsızlığın dili olarak yüceltir (Erol, 2018: 115).

"*Seslenir seni bana 'sonsuz',/Der ki çoğal,/Der ki uzan mutluluğuna/Usun iyiliğin doğruluğun, / Bir bilinmeyenden/Bir bilinene dek / Türkçe, var olduğumuz/Türkçe, nice desem seni,/Onca güzelim.*" dizelerinde Dağlarca Türkçeyi sonsuzluğun sesi; bireysel/ulusal varoluşun kaynağı; akıl, iyilik ve doğrulukla mutluluğa ulaşmanın yolu olarak görür. Türkçenin söyleyiş güzelliği, ses ve anlam zenginliği Dağlarca'nın, üzerinde ısrarla durduğu konulardır.

Dağlarca'nın Türkçe Duyarlılığı

Fazıl Hüsni verimli şairliği yanında, Türkçe üzerinde düşünen bir isimdir. 1933'te başlayan, 1935'te *Havaya Çizilen Dünya* ile kitaplık hacme ulaşan, 15 Ekim 2008'de ölümüne kadar aralıksız devam eden şiir serüveninin son elli yılında dilde öz Türkçeci tavrı benimser ve

şairlerinde yalnızca Türkçe sözcükler kullanmayı ilke edinir.

Dağlarca, “Niçin şiir yazıyorsunuz?” sorusuna “*Türkçenin yeryüzündeki en büyük dil olduğunu göstermek için.*” (Altıncaynak, 1998: 20) cevabını verir. Aynı soruya verdiği bir başka cevapta dilleri milletlerin kimlikleri olarak değerlendirir ve bütün dillerin sonuçta yerini tek bir dile bırakacağını belirtir:

“Diller tek bir dile doğru giden adımlarımız... O gün gelecek, bütün yeryüzü o genel dille konuşacak. Yine o yeryüzünde kocaman bir eski diller müzesi kurulacak. O müzede şimdi kullandığımız yeryüzü dilleri, bu dillerdeki başarılı yapıtlarla sergilenecek belki, o diller müzesindeki rafların birinde Türkçeyi yazabildiğim yapıtlarla değerince yaşatmak için yazıyorum.” (Dağlarca, 1985: V).

Şair, “*bir yaşama bütününü*” olarak gördüğü dilin sadece bir anlaşma aracı olmadığını, aynı zamanda düşüncenin, duyuş ve sezîşlerin de ta kendisi olduğunu düşünür. Başlangıçtan itibaren kitaplarında Türkçenin ifade imkânlarından azami ölçüde yararlanırken bir dönemden sonra kökeni Türkçe olmayan sözcükleri kullanmamaya özen gösterir.

Kitaplarında yer alan bazı kişi adlarında bile bu titizlik görülür. *Alp, Altay, Atilla, Ayça, Aykut, Aysel, Aytekin, Cengiz, Çetin, Çiğdem, Demir, Demiray, Durmuş, Ece, Ede, Eren, Ertuğrul, Fadik, Günay, Güntekin, Güray, Hacı Öter, Hakan, İdi, İzi, Korkut, Oğuz, Orhan, Oya, Özdemir, Sargut, Satı, Sevinç, Suna, Sungur, Sungurtekin, Tekin, Timuçin, Timur, Timurtaş, Tuncay, Turgut, Tülay, Ülker, Yalçın, Yavuz, Yeşil, Yıldız* gibi adlar Dağlarca’nın bu konuda da seçici davrandığını gösterir.

Ancak şair yüzünü Anadolu’ya çevirdiğinde *Abdullah, Ahmet, Ali, Ayşe, Elif, Emine, Fatma, Gülsüm, Hasan, Hüseyin, İsmail, Mehmet, Mustafa, Recep, Rıza, Süleyman, Veli, Yusuf* gibi adlarla karşılaşır. Anadolu’dan kalkıp ekmek parası için İstanbul’a gelen işçiler de *İrecep, Kasım, Mustafa* adlarını taşırlar.

Dağlarca dil konusunda kendi ifadesiyle “ulusçu” bir tavır sergiler. Bu da dilin asli yapısını korumayı gerektirir. “*Dil bir şeyler söylemek istiyorsa önce kendi yapısı içinde gerçek kişiliğine ermelidir. Budur ulusçuluk. Sözcükleri arasında bir uyuşuma ulaşmalıdır. Bunsuz hiçbir şey söylenemez.*” (Dağlarca, 1999: 74)

Dille ilgili araştırmaların kuramsal bilgi aktarımından öteye geçemediğini belirten Dağlarca, dil bilimcilerin dilin ne olduğunu okuyarak anlamaya çalıştığını, dili kendi konuşma ve yazma faaliyetlerinde aramadığını, bunun bir eksiklik olduğunu kaydeder. Ona göre, dili açıklamanın tek yolu, dilin işleyişindeki bütünlük ve iradeyi takip etmek ve görüntülemektir. Dil, kurallardan yola çıkılarak açıklanmamalı; aksine kurallar dilden hareketle ortaya konulmalıdır. Bu tespit, Türkçenin öğretimi konusuna da ışık tutmaktadır.

Dağlarca’ya göre insan, dil yardımıyla ikinci bir var oluş gerçekleştirmiştir. Dil düşünceyi, düşünce dili yaratır. “*İnsanı yapan dildir.*” diyen Dağlarca, insanın yalnızca et, kemik ve kan toplamı olmadığını, sözcükler ve sözcüklerle doğan düşüncelerin insanı belirlediğini düşünür (Dağlarca, 1992: 12).

Milletlerin tarihî geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceğine dair güvenilir bilgiler alabilmek için dillerine bakmak gerekir. Dillerin geçirdiği evrim, milletlerin yaşadığı tarih ve coğrafi mekân hakkında da önemli ipuçları verebilir. Dağlarca, konu ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle açıklar:

“Uluslar coğrafyalarının, tarihlerinin çocuğudur. Dillerimiz seslere dayalı, düşüncelere dayalı olduğuna göre, ulusları tanımının tek yolu kuşku yok ki dilleridir. Bir ulusu başka bir dille anlatan yapıtlar onun ancak dışını söyleyebilirler. İçini, iç yaşamını değil. Diller, ulusların dününü, bugünü-nü, yarınını özetler.” (1992: 12)

Diller, öncesiyle bir tarihî mirası ifade ederken şimdiki zamanı ve geleceği kurmak gibi bir işleve de sahiptir.

Dilleri *“kişiye özel, topluma açık, ulusal bir varlık”* olarak tanımlayan ve dilin doğuşuyla ilgili modern dil bilimin öne sürdüğü tespitleri paylaşan Dağlarca, *“Dili yapan insan değil, insanı yapan dildir.”* cümlesiyle, insanın yapısı ve yetenekleri doğrultusunda gelişmesini dille ilişkilendirir (1992: 8).

Şair, 1950’li yıllarda *“Her dil, içinde bulunan yabancı öğeleri atmaya çalışır.”* şeklinde özetlenen özleşmecî tavrı benimser ve *“Türkçenin artırılması”* çalışmaları içinde yer alışı Ataturk bilinciyle açıklar. Bu çabayı Ataturk devrimlerinin bir parçası olarak görür.

Türk Dil Kurumu Koçaklaması (1989) adlı kitap, bütünüyle şairin dille ilgili duyarlılığını yansıtan bir eserdir. *“Suçludur/Çağın sözcüklerini aramak yerine/Bizi Osmanlıca’yla bir daha uğraştıran”* dizeleri bu kitaba giren şiirlerin içeriği hakkında ipucu verir niteliktedir.

Yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma konusunda Türk Dil Kurumunun üstlendiği sorumluluk da şairin ilgi alanına girer:

“Atadan oğula dek/Geceleyin gürültüler durunca/Dört yana dağılır kocaman bir çağrı/Türk Dil Kurumunun görkemli yapısından/Divanü Lügat-it Türk’te./Tüzerken yeni sözcüklerimiz.”

Dağlarca eserlerini Türkçe duyarlılığıyla bilinen isimlere ithaf edip *“Türkçenin arınması için çalışanlara, sanki bütün yazılarımı adıyorum. Bunlar ‘Türkçe ülküsü üzerimize borç kalanlar’dır.”* (Ünlü ve Özcan, 1990: 66) derken *“Türkçecilerimiz”* başlıklı şiire eklediği dipnotta şu adları sayar: *“Kâşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hâcib, Âşık Paşa, Ali Şir Nevaî, Ali Suavi, Şemseddin Sami, Mütercim Asım, Necip Asım [Yazıksız], Mehmet Emin [Yurdakul], Ahmet Hikmet [Müftüoğlu], Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Nurullah Ataç, Besim Atalay..”* (1999: 21).

“Kişi şiir yazarken en azgın bir yaratığı, bir canavarı eğitiyor gibidir.” diyen Dağlarca, dilin eğitilmesinden kastını *“arınmış bir dil içindeki anlama varma çalışması”* olarak özetler. Dildeki yabancı sözcüklerden ve kurallardan kurtulma konusunda öncü olarak gördüğü ve *“büyük ozan”, “büyük dilci”* dediği Ali Şir Nevaî’yi saygıyla anar. Nevaî’nin dille uğraşmayı yabancı atı evcilleştirmeye benzetmesi hakkında da şunları söyler: *“O, dil eğitimini ata benzetirken yerinde*

bir deyim kullanmıştı. Türkçe o günlerde böylesine Osmanlıca bataklığına düşmemişti." (Dağlarca, 1985: IV)

Şair, *Dilata* adlı kitabında dil bilgisinin karşısına bilgi dil kavramını çıkarır. Ona göre dil bilgisi dile dışarıdan, bilgi dil ise içeriden bakar. Dil bilgisi uzmanlarının elinde dil, üzerinde otopsi yapılan ölü gibidir. Bilgi dilde ise dilin kökleri yeni çağrışımlara doğru uzar. Dilin bilgisi bütün ayrıntılarıyla bilgi dildedir. Türkçemizin sözcük üretme mucizesi vardır. Batı sözcüklerinin hepsinin karşılığı Türkçede bütün ayrıntılarıyla üretilebilir (Dağlarca, 2012: 1261-2).

Bir dönem Türk Dil Kurumunun özleştirme çalışmalarında aşırıya gittiği, örneğin *Türk Dili* dergisine yayınlanmak üzere gönderilen yazılardaki eski sözcüklerin çizilip yerine öz Türkçe sözcüklerin yazıldığı gibi eleştirileri Dağlarca şöyle cevaplar:

"Bir devrimin yönü ve gerekliliği karşısında, küçücük ayrıntıların içinde kalmak, Atatürk bilincinden bizi uzaklaşmış gösterebilir. Büyük Atatürk'ün ele aldığı, kökü yüzlerce yıl öncesine dayanan Türkçenin arıtılması işlemi, o sözcük değiştirildi, bu sözcük yerinden oynatıldı gibi mini mini duyarlılıklarla yaşanamaz. Bütün yazarlarımız bilmelidirler ki, ne yazarlarsa yazsınlar, hangi günlük başarılarla erişirlerse erişsinler, kaç armağan alırlarsa alsınlar, en büyük yargı dilimizden gelecektir. En ulu, en sözünden çıkılmaz ozanımız, yazarımız, yargıcımız Türkçedir." (Özen, 1996: 110)

Söz Varlığı

Fazıl Hüsnü'nün şiirinde, dile ait sözlük üzerindeki tasarrufu açısından üç dönem vardır. *Havaya Çizilen Dünya*'dan (1935) *Toprak Ana*'ya (1950) kadar geçen on beş yıllık süre ilk dönemi, *Toprak Ana* ile başlayan ve 1960'lı yıllarda toplumsal/siyasal eleştirilerde konuşma dilinden yararlanma süreci ikinci dönemi, *Asû* (1955) ile başlayan kendine özgü sözlük yaratma girişimi ise üçüncü dönemi oluşturur.

Şairin Anadolu'ya yönelişiyle halk diline ait sözcük servetini şiire sokması, ona zengin bir yerel sözlük kazandırır. Konuşma dilinden sözcük alma uğraşını, Türkçenin özleşmesine bağlı olarak yeni bir sözlük oluşturma eğilimi takip eder. *Toprak Ana* ile *Asû* ve *Aç Yazı* bu iki dönemden izler taşır. *Aç Yazı*'nın 1959'da yapılan ikinci baskısı bu yönüyle yeniden ele alınır ve kimi sözcükler yeni karşılıklarıyla değiştirilir.

Şiir dilinde üç ayrı Türkçenin birbirini takip ettiği Dağlarca'yı, 1960'lı yıllardan itibaren sergilediği tavrıyla "öz Türkçenin fedaisi" (Seber, 1991: 389) ünvanına layık görenler vardır. "Fedai" nitelemesini, Dağlarca'nın 1975'te söylediği nakledilen "*Ben kendimi dilimize adadım. Yabancı sözcükleri kullanmayacağım. Dilimizi arılaştıracam.*" (Bâkiler, 1996: 15) cümlesi de teyit eder. Bu cümle, Dağlarca'nın arı dile ilişkin kararlı tutumunu gözler önüne serer.

1940'lı yıllarda hızlanan özleşme yüzünden Türkçenin sözlüğü hızla değişmekte, Fazıl Hüsnü'nün ilk kitaplarında kullandığı kimi sözcükler bile eskimektedir. 1986'da yapılan bir görüşmede konu ile ilgili olarak kendisine şu soru sorulur: “*Kırk elli yıl önce yazdığınız şiirlerde bugün eskimiş olan sözcükler var. Yeni baskılarda bunları değiştirmek ister misiniz?*” Fazıl Hüsnü'nün verdiği cevap, Türkçenin özleşmesine koşut bir tutumun da ifadesi durumundadır:

“*Bir yere kadar yaptım. Bir yerden öncesi yapılamıyor. ‘Aç Yazı’ bunun örneğidir. Ne güzel ki yirmi yıldan beri, ‘Türkçe Katında Yaşamak’ bildirisinden beri Dağlarca %99 Türkçe yazıyor. Kimi çalışmalarda %100...*” (Ünlü ve Özcan, 1990: 72)

Konu ile ilgili örnekler arasında *Samsun’dan Ankara’ya* ve *İnönüler* alt başlıklı destanlar, 1951’de yapılan ilk baskılarında *İstiklal Savaşı* adını taşıırken, 1973’te yapılan ikinci baskıda *Sakarya Kıyıları*, *30 Ağustos* ve *İzmir Yollarında* adlı destanlarla birlikte *Bağımsızlık Savaşı* adı altında yayımlanır. İlk baskı ve ikinci baskılar arasında yapılacak karşılaştırmada, sözcüklerin büyük oranda değiştirildiği görülecektir.

Samsun’dan Ankara’ya’nın ilk baskısında yer alan ikinci şiirin “*Memleketin manzarası acılı*” şeklindeki epigrafi ikinci baskıda “*Yurdun görünüşü acılı*” olarak düzeltilmiştir. Bir başka şiirdeki “evvel”, “önce”ye; “isyan”, “başkaldırmak”a; “temas ettim”, “bağ kurdum”a; “yemin ettim”, “andiçtim”e yol vermiştir.

İlk baskısı 1955’te çıkan Asû’nun 1967’de yapılan ikinci baskısının iç kapağında “*Genişletilmiş, artırılmış 2. baskı. Böylece ilki her bakımdan yürürlükten kalkmıştır.*” şeklinde bir not vardır. “Artırılmış” sözcüğü, Dağlarca’nın kitabın diline müdahale ettiğini ve eskimiş gördüğü sözcükleri yenileriyle değiştirdiğini açıklar.

Dağlarca, 1957’de yayınlanan *Delice Böcek*’in 1978’de yapılan ikinci baskısında ilk baskıya göre bazı sözcükleri elekten geçirir: İlk baskıda “*Düşüm Bir Mezarlığa*” ve “*Vardım Bir Heykele Değdim*” başlıklı şiirlerin başlığında ve ilk dizesinde yer alan “mezarlık” ve “heykel” sözcükleri ikinci baskıda “gömütlük” ve “yontu” olmuştur.

Dağlarca’nın ilk dönem şiirlerinde sözcük seçimine ilişkin yaklaşımı, Asû’dan itibaren, kökeni Türkçe olmayan sözcükleri kullanmama iradesiyle yeni bir mecraya sürüklenir. Kökeni Türkçe olmayan sözcükleri kullanmaktan kaçındığı ve mutlaka Türkçe sözcükler kullandığı gibi, zaman zaman yeni sözcükler türetir ve kendine ait bir sözlük oluşturur. Bu sözcükleri hiçbir Türkçe sözlükte bulmak mümkün değildir. Çünkü onlar Dağlarca’nın şiir diline ait malzemeler olarak standart dilden ödünç alınmamış; “söz” olarak icat edilmiştir. Anlamlarına ancak sezgi yoluyla ulaşılabilir.

1950’de yayımlanan *Toprak Ana*’dan itibaren Dağlarca’nın sözlüğüne, konuşma dilinin ağız özellikleri ve halkın kullandığı dile ait sözcükler girer. O,

zaman zaman “Yürüdü şol tarafa”, “Yurdu savunsun deyu” “Ölümler can komaz toprakta.”, “Ha desen haa deyu deyu iniler”, “Gök urmuş/Tepelere/Gök urmuş/Duman duman”, “Eyitti biri sorgucu ışıl ışıl karanlıkta.”, “Patlamış mı yel kimin şol güllesi” dizelerinde olduğu gibi, Eski Anadolu Türkçesine ait “şol”, “deyu”, “urmak”, “eyitmek”, “komak”, “kimin”, “soylama” gibi arkaik sözcüklerle; “Bir kap ki, gecesinden,/Sığsın avucuna hergele.” ve “Ulan senin barış diye anlattığın bu mudur?” örneklerinde olduğu gibi argo sözcükler de kullanmaktan çekinmez. Bu, onun işlediği temaya uygun dil göstergelerini arama titizliğinin ifadesidir. Özetle denilebilir ki Dağlarca’nın özel sözlüğü standart dilden seçtiği, halk dilinden aldığı, ilave olarak da türettiği sözcüklerin toplamıdır.

İlk Dönem Sözlüğü

1935 ile 1950 yılları arasında, *Havaya Çizilen Dünya*’dan *Toprak Ana*’ya kadarki dönemde Dağlarca, Türkçe sözcükleri tercih etmekle birlikte, Türkçeye sonradan mal olmuş sözcükleri de kullanma eğilimindedir. Bu dönemi temsil eden kitaplardan rastgele yapılacak bir örnekleme, Dağlarca’nın standart dile yaklaşımına ve dilden sözcük seçme konusundaki tavrına ışık tutar: *Sükûn, muhayyele, tahassür, tahteşşuur, kablelvuku, Hüvelbaki, kamet, namevcut, sirayet, hendese, mavera, sulh, mağrur, mel’un, katiyen, hicap, nebat, haşmetli, mukaddes, buud, mahsus, müsavı, mütemadiyen, lahza, muammer, azamet, bahtiyar, ihtişam, payidar, menba, cihet, teba, münadi, intikal, tenasüp, muzaffer, şimal, mesafe, esrar, malum, muvazi, rakkase, mahluk, mahmur, izzetüikbal, hakeza, tabesabah, usare, istifade, ziyinet, heyûlâ, zabıt, keramet, yadigâr, telaşe, kâfir, hâşâ, vehim, şahadet, ihtiyat, pâre pâre, yekpâre, nakşolmak, serâpa, mihnet, meşakkat, şavk, suret, kasavet, iflah etmek, naçar, gaip, mest, mestane, zalimane, tevekkeli, nağra, zaptetmek, hu, gaza, küffar, levend, akibet, nisbet, azamet, heyulâ, şühe-da...*

Zaman dizini sıralamasında kökeni Türkçe olmayan sözcüklerin gitgide daha az kullanıldığını söylemek gerekir.

1951’de basılan *Aç Yazı* adlı kitapta aynı sözlüğe benzer örneklerle karşılaşılır. Ancak söz konusu kitabın 1959’da yapılan ikinci baskısının kapağında “düzeltilmiş” ibaresi vardır. Bu, Fazıl Hüsnü’nün şiir diline ait sözcükleri sonradan değiştirme uğraşının ilk örneğidir.

Aç Yazı’da yer alan toplam 51 şiirden, 6’sı dışında tamamı sözcük düzeyinde değişikliğe uğramıştır. İlk baskıya göre sadece “Parkta”, “Seviyor musun?”, “Söyle Sevda İçinde Türkümüzü”, “Yataklar II” ve “V” ile “Geceler Geceler İçin desin” başlıklı şiirler, ikinci baskıda da aynı kalmış, diğer şiirlerde ise büyük oranda sözcük değişiklikleri olmuştur. Kitabın ilk şiiri olan “Oğul”da “*kuvvet, cephe, kâinat, âşikâr, beyaz, aziz, hissetmek, lüzumu, hesap, meyve, garip, akse-der, hudut, meçhul, mukaddes, bahtiyar*” söz veya söz öbekleri ikinci baskıda sırasıyla “*güç, sınır, evren, belli, ak, kutlu, duymak, gereği, sayı, yemiş, bir başka, yansır, sınır, bilinmeyen, kutsal, mutlu*” söz ya da söz öbeklerinin gölgesinde kalmıştır. Şiirin dördüncü bendinde uyak oluşturan dizeler ilk baskıda, “*Biraz*

gizli meydanlardan, biraz âşikâr /.../ Bir sevinç, dünya kadar şeklinde iken sonraki baskılarda *"Biraz gizli meydanlardan, biraz belli. /.../ Bir sevinç, dünya kadar, ayaklı elli."* şeklinde düzeltilmiştir.

"Bu Gece"de *"pürsilâh bâkireler"* ibaresinin yerine sonraki baskılarda *"silahlı kız oğlan kızlar"* ibaresi vardır. Şiirde *"cenup"* sözcüğünün uyak oluşturduğu dize, bu sözcüğün *"güney"* olarak değiştirilmesiyle aşağıdaki şekli almıştır:

Pürsilâh bakireler saygısızca soyunup /.../ Dönmüş üstüme cenup.

Silahlı kız oğlan kızlar saygısızca soyunup, ey. /.../ Dönmüş üstümüze güney.

"Zaman Pırlıtısı"nda *"İkinci Cihan Harbi"* yerine *"İkinci Dünya Savaşı"*, *"millet"* yerine *"ulus"*, *"nefes"* yerine *"soluk"*, *"cihanlar"* yerine *"gezegenler"*, *"arz"* yerine *"toprak"*, *"şekiller"* yerine *"biçimler"*, *"sahi"* yerine *"gerçek"* sözcükleri getirilmiştir.

"Beraber Olmanın Güzelliği" şiirinde geçen *"beraber"* sözcüğü yerini *"birlikte"*-ye bırakmış; *"rüzgâr"*, *"yel"*; *"rüya"*, *"düş"*; *"keder"*, *"yas"*; *"felâket"*, *"uğursuzluk"*; *"mahzun"*, *"üzgün"*; *"arzu"*, *"dilek"*; *"kuvvetli"*, *"güçlü"* sözcükleriyle yer değiştirmiştir. "Köpek Havlar"da *"hatıra"* *"anı"*ya; "Küçük Şehirlerin Ninnisi"nde *"kannun"*, *"yasa"*ya, "Topraktaki Aydınlık"ta *"mesafeler"* *"düzlükler"*e, "Güzelsiz"de *"millet"* *"ulus"*a dönüşmüştür.

"Geçen Şey" başlıklı şiirde, *"hane, mestane, zalimane, divane"* gibi sözcükler uyak düzenini sağladıkları için olduğu gibi bırakılmış, ancak tırnak içine alınmıştır. Aynı şiirdeki *"ezelden beri"* söz öbeği de yerini *"öncelerden beri"*ye bırakmıştır. "Çağırılmış" başlıklı şiirde *"taraf"* *"yan"*a, *"muhabbet"* *"sevgi"*ye, *"âşikâr"* *"besbelli"*ye yenilmiştir.

"Hemşeriliğin Dar Vaktinde" başlıklı şiirde *"meydan"* sözcüğü, *"alan"*dan uzaklaşırken *"İsimsiz rüzgârlarca hür"* dizesinin yerinde *"Adsız yellerce hür"* dizesi vardır.

"Üşeniyor musun?" başlıklı şiirde *"tabii"* *"elbet"*; "Sarhoş musun?" başlıklı şiirde *"mesele"* *"konu"*, *"hüzün"* ise *"yas"* sözcükleriyle karşılanmış; *"Sarhoş musun, ne münasebet"* dizesi *"Sarhoş musun, daha neler"* şeklini almıştır.

"Yorgun musun?"da *"aza"* *"organ"*, *"taraf"* *"yan"*; "Kavga mı Ettin?"de *"arzu"* *"dilek"*; "Canın mı Sıkılıyor?"da *"mânasız"* *"anlamsız"*; "Su mu İçtin?"de *"hissetmek"* *"duymak"*la değiştirilmiştir.

"Hasta mısın?"da *"asuman"* *"gök"*, "Bağ Bahçe Uykusuz"da *"perişan"* *"darmadağın"*, "Dağlar Dağlar Üstüne Uyku"da *"devir"* *"çağ"*; "Özlerim Çatlamış Topraklarca"da *"cihan"* *"evren"*; *"etraf"* *"dört yan"* sözcükleriyle öz Türkçeleştirilmiştir.

İlk baskıda "Tuttuk Kadehin Kenarından" şiirindeki *"kadeh"* sözcüğü *"bardak"*-la değiştirilmiş; *"civarından"* yerine *"yakınlarından"*; *"serapa"* yerine *"tepeden tırnağa"*; *"mahkûm"* yerine *"tutsak"* sözcükleri kullanılmıştır.

“Seni Tanrı Kadar Sevmişim”de “beyaz”a karşılık sonraki baskılarda “ak” sözcüğü yer almıştır. “Hepye Üzerine Düşünceler”de “hissedilmek” “duyulmak”la, “şuur” “bilinç”le, “aşına” “yakınlık”la, “rüya” “düş”le, “hadise” “olay”la, “meçhul” “bilinmez”le karşılanmıştır. “Göl” başlıklı şiirde “devir, dem, hudut, siyah, tabiat, hür, esir, etraf, kaybolmuş ummanlar” gibi söz ve söz öbekleri yerlerini sırasıyla “çağ, süre, sınır, kara, doğa, özgür, tutsak, yanındakiler, yitik denizler” söz veya söz öbeklerine terk etmiştir. “Alemlerle bahtiyar” dizesi “Evrenle mutlu, evrenle var” biçiminde kurulmuştur.

“Ucuzluk” başlıklı şiirde “yitmiş” “kaybolmuş”un, “gizli” “meçhul”ün, “karşılıksız” “bedava”nın, “ulus” “millet”in, “orantı” “nispet”in, “evren” “kâinat”ın, “kutsal” “aziz”in tahtına oturmuştur. “Deniz Feneri”nde “mesafeler” yerine “düzlükler”; “siyahlık” yerine “karalık”; “hatıralar” yerine “anılar”; “ümitsiz” yerine “umutsuz”, “mahzun” yerine “yaslı”, “hasret” yerine “özlem”, “kuvvetli” yerine “güçlü”, “felâketler” yerine “kötü günler”, “kaybolur” yerine “yok olur” denmiştir. “Seyretmiş derya harplerini, ihtiyar korsanları / Uçan denizi, uyuyan rüzgârı seyretmiş” dizelerine karşılık, “Bakmış deniz savaşlarına, yaşlı korsanlara / Uçan dalgalara, uyuyan rüzgâra bakmış.” dizeleri vardır.

Kitabın son şiiri olan “Çirkin”de hemen bütün eski sözcükler yenilenmiştir. “Tabiat, cihan, ticaret, zevk, hatıra, mevcut olmak, firar etmek, fazilet, cihet, lezzet, nispet, mesafeler, merhamet, dehşet, nafile, bahtiyarlık, payidar, rezil, hazine” gibi söz ve söz öbeklerinin yerinde sırasıyla “doğa, evren, satışlar, tat, anı, var olmak, kaçmak, erdemlik, yön, hoşluk, göre, uzaklıklar, acımak, korkunçluk, boşuna, boşuna, mutluluk, utanmayan, gömü” gibi söz ve söz öbekleri vardır. İlk baskıda “Seyyareler arasındaki saadete rağmen” dizesi sonraki baskılarda “Gezenler arasındaki uyarlığa karşı” biçimini almıştır.

Toprak Ana’da ilk baskıya oranla az da olsa yenilenmiş sözcükler vardır. Aşağıda verilecek dizelerden ilki birinci baskıdan, ikincisi son baskıdan alınmıştır:

Sallanıyordu **saadetten** ağaçlar, ekinler → Sallanıyordu **mutluluktan** ağaçlar, ekinler

Değirmen de **beyaz**, değirmen de. → Değirmen de **ak**, değirmen de.

Kişinin yalnızlığı büyür **aksede aksede** → Kişinin yalnızlığı büyür **yankı-da yankıda**

Öyle dalmış ki **asırlar** süren uykusuna → Öyle dalmış ki **yüzyıllar** süren uykusuna

Görüldüğü gibi Dağlarca, dilde özleşme akımına bağlı olarak önceden yazdığı şiirlerde kullandığı kimi sözcükleri yenileriyle değiştirmekte, şiirlere sözcük seviyesinde müdahale etmektedir.

Benzerleri arasından seçilen sınırlı sayıda örnek, bütün hakkında genel bir kanaat oluşturmak için yeterlidir.

1953'te yayımlanan *Anıtkabir*'in 1973'te çıkan ikinci baskısında sadece bir şiirde ilk baskıya göre yapılmış değişiklik örnekleri konuyu biraz daha aydınlatacaktır.

Nesillerin kahraman hayatında → Kuşakların yiğit yaşamasında

Bir demdi hâlâ hatırlarım → Bir ulu gündü hâlâ anımsarım

Ölüm bir bağışdır insana kâinatların → Ölüm bir bağışdır insana evrenlerin

Madem ki..., madem ki... → De ki..., de ki...

... bütün ihtilalleri bütün devirlerin → ... bütün devrimleri bütün çağların

Ulu hikmetleri arasında aklın çaresiz → Ulu bilgelikleri arasında usun çaresiz

Bir evliyasın ki... → Bir yatırsın ki...

Haşre kadar... → Son güne kadar...

Artık fethedilemez, istilalarla... → Artık alınamaz, azgın saldırılarla...

Verdiğin selamet genişledikçe asil → Verdiğin esenlik genişledikçe güzel

Genç ellerinde hürriyet ve cesaret → Genç ellerinde yiğitlik, korkusuzluk

Bağımsızlık Destanı dizisinin üçüncü kitabı olan *Sakarya Kıyıları*'nda "İhtiyat Zabıt Vekili Faruk'un Dediği" başlığı altında ağdalı bir dil kullanan Dağlarca, hemen ardından gelen Dil Gerçeği başlıklı şiirle arı Türkçeye döner. Amacı, iki Türkçe arasında bir karşılaştırma yaparak özleşme sayesinde dilin bağımsızlığına kavuştuğunu vurgulamaktır.

İlk üç kitabındaki sözcük dağarcığına benzer örneklerin yer aldığı "Gördün mü çavuş/Memleket ademe göçmekte ne bu hâl?/Biz mi ademe göçmekteyiz,/Kaybedilmekte mi kâmilen istiklal" gibi dizelerde "adem", "kâmilen", "istiklal" gibi sözcükleri kullanır. "Diller milletlerin son adamları değil midir?" cümlesinin yer aldığı "Dil Gerçeği" başlıklı şiirde ise, "Geldi ana dilimiz dağlar karanlığından ovalar aydınlığına, bir bir" dizesiyle, Türkçenin Arap ve Fars dillerinin etki alanında geçirdiği yıllardan sonra kendi sesine kavuştuğunu sezdirir. "Kaybolurken Osmanlıca" başlıklı şiir de, ağdalı dilin kullanıldığı bir örnektir:

Bir sonraki şiir (Belirlenirken Türkçe), bu metnin arı Türkçedeki söyleyiş biçimini dikkatlere sunar. Buna göre; "*Balâdaki millettir,/Millet*" bölümünün öz Türkçedeki karşılığı, "*Ulus./ Ulustur/Yücedeki.*" biçimindedir. "*Şahikalar ki/Ta kahraman/Nefesidir/Milletin*" dizeleri, arı Türkçede "*Ulusun/Soluğudur/Ta yiğit/Doruklardaki.*" ifadesine karşılık gelir. "*Akseden/ Asuman mı/Keder mi ne*" sözleri "*Yas mı ne/Gök mü/ Yansıyan?*" biçimine dönüşür.

*Sakarya Kıyıları*nda destanındaki bir diğer şiir "İlk Devrim" başlığını taşır. "Mustafa Kemal,/İşte bu kurtuluş/Türk çağının kurtuluşu" epigrafiyle başlayan şiirde, "doğunun ve batının sözlerini hiçbir yakınma duymadan" alıp kullanmanın, onların eline düşmemize yol açtığı, ancak Atatürk'ün gerçekleştirdiği

devrimle, dilimizi ihmalin artık sona erdiği dile getirilir. Şiir, “*Haydi varalım artık/Suca yerce bitkice/Sonsuz/Ağacın yıldızın kuşun/Upulu dillerine*” şeklinde bir çağrı ile biter.

Konuşma Dilinden Alınan Söz ve Söz Öbekleri

Meslek hayatının ilk yıllarında Erzurum, Iğdır ve Sivas’ta görev yapan şair, yaşadığı çevre ve şartlar içinde betimlemek istediği Anadolu insanını konuşma diline ait unsurlarla birlikte şiirin dünyasına taşır. *Toprak Ana* kitabını Dağlarca’nın şiirinde bir “konak” olarak gören ve Dağlarca’ya ait şiir “kervan”ının böylece bir “kervansaray”a vardığını kaydeden Attilâ İlhan, “şiirlerin orasına burasına Sivas ağız sözcükler serpilmiş” oluşuna bakarak şairin yerel dili “üstün öge” olarak değil, “süsleme aracı” olarak kullandığı kanaatindedir (1980: 148).

Ancak bu tavrı, anlamın getirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirmek isabetli olur. Dağlarca, içeriğin gerektirdiği ölçüde ağız ve şive gibi unsurlardan da sık sık yararlanır.

Toprak Ana’dan itibaren bütün kitaplarda rastlanan örneklerden bir bölümünü sıralamak, Fazıl Hüsnü’nün konuşma dilinden şiir diline hangi oranda sözcük taşıdığını gösterecektir: *acap, acık, acuç aç, ağlaşırkene, aha, ahacık, ahan, akşamaca, alav, amuca, anlatam, arıynan, aşığ doğru, ataş, ayacık, ayağın neyin, ayâm [ayağım], beğinen, bıcılğan, bilem, bilemek [bilemeyiz], buğda, bura [+ya, +yı, +da], cenderme, cıscılbaş, çoh, çölleriyen, dah, dahha, darıynan, datlı, de gayri, dedikleyin, dene dene, dene, dilleriyen, doğarkene, dolak, dönüncek, döveceysen, eğidir, elleriyen, elliruş, emmi, etmeğinen, gecelemesiz, geçerkene, geldileyin, gelincek, getmek, gevgen, gidecen mi, gidemek, gitmeğinen, göçelmek, gölleriyen, görüncük, gözüm ilen, gücüyen, güççük, güdecen mi, gütmeginen, ha bu, hacız, hadin, heç, hepisi, heye, heykelnen, ilen, İrecep, ivecen, iycil, kaçamık, kararık, kardaş, kardaşlık, kimlere küsek, kivre [kirve], ko, komak, kopmuşcana, kurtarık, nah, ne biliym, ne diyek, ne yapak, nece, necek, nedecen, netse, neyinen, nic’olsa, niççin, nidecek, nidecekler, nidecem, nidecen mi, nidelim, nidem, nidersin, olak, ombeş, orağı neyi, ossaat, oynasırkene, ördeğinen, ötmeğinen, özüm ilen, sabağınan, sallanı sallanı, sankim, sesiyyen, sevgiçin, sıcağıynan, solucuk, söyleşirkene, sözüm ilen, susazmak, şincik, şuncağız, taşırkene, toh, uruble, uruzigâr, uy, uy uy, üçecek, üçmüşük, vakit, vallah billah, varırık, yalnayak, yalvarıynan, yeğnik, yelkenlerinece, yelleriyen, yimek, yimemek, yoh, yudar, yuttuğun’ep...*

Kişisel Sözlüğü

Fazıl Hüsnü, 1955’te yayınladığı *Asû*’dan itibaren Türkçenin ifade imkânlarını zorlayarak yeni bir sözlük yaratma işine girişir. Bu tutumu, “dilsel sapmalar” bağlamında incelemek, kimi aşırı örnekleri de türenti (neolojizm) terimiyle açıklamak mümkündür. Dil bilimdeki anlamıyla türenti, dili zenginleştirmek için yeni sözcükler alma, türetme ve kullanma faaliyetidir.

Asû'yu takip eden ve 1957 tarihinde çıkan *Delice Böcek*'in Türk Dil Kurumu Ödülü'ne layık görülmesi Dağlarca'nın ortaya koyduğu dil duyarlılığının ödüllendirilmesi anlamına gelir. 1958'de yayımlanan *Mevlâna'da Olmak, Batı Acısı, Akdeniz* kitaplarında aynı yaklaşımı geliştirerek sürdüren Dağlarca, 1960 tarihini taşıyan *Hoo'lar* ve *Özgürlük Alanı* yanında Ocak 1960 tarihinde çıkarmaya başladığı *Türkçe* dergisinde bu duyarlılığın örneklerini verir. 1961'de çıkan *Cezayir Türküsü*, 1962 tarihli *Aylam* gibi kitaplarda söz konusu değişimin daha da hızlandığı görülür. 1955'ten 2000'li yıllara kadar inşa edilen bu yeni dil, Dağlarca şiirinin en belirgin özellikleri arasında yer alacaktır (Şimşek, 1999: 241).

Türkçenin gücü, Türkçecilik, dilde sadeleşme gibi izlekler çevresinde kurulan *Türk Dil Kurumu Koçaklaması*'ndaki "Ortaasyalılarımız 2" başlıklı metin, manzum bir sözlük gibidir:

"İşte giderler/Koridora geçenek sözcüğü/Viraja dönemeç/İstasyona durak/İmalathaneye işyeri/ Atelyeye işlik/Plaja kumsal/Arşive belgelik/Garaja taşıtlık/Gardıroba giysilik/Mayoya denizlik/Rıhtıma gemilik/Balkona çıkıt/Mezbahaya kanara/Mezarlığa gömütlük/Türkçendir bu ülke."

Dağlarca, dille ilgili çalışmalarının kendisini özleştirme sorunuyla yüz yüze getirdiğini, şiir yazarken sözcüklerle olan savaşının bu sonucu doğurduğunu savunur. Sözcükler arasındaki "anlam dolaşımı"nın sağlanabilmesi, aynı soydan gelen sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Niçin "öz Türkçeci" olduğu sorusunu "Şiir yaza yaza." şeklinde cevaplayan Dağlarca, ulaştığı aşamayı alegorik bir söylemle dikkatlere sunar:

"Bir gün bana şiirlerim, şiirlerimdeki sözcükler dedi ki: 'Arkadaş, sen hem burada ılık diyorsun hem de orada müselles diyorsun; hem hitam diyorsun hem anne diyorsun; biz o yabancı sözcükle aramızda bir anlam dolaşımı yapamıyoruz. Bugün ılık sözcüğüyle su sözcüğünün, anne sözcüğüyle uzak sözcüğünün çağrışımlarıyla, bunların hepsinin bir dil salkımı olduğu gözüküyor; bir anlam bütünlüğü veriyor. Dizelerin içine yabancı sözcükler koyarsak bu dil salkımı olmuyor. Dinle!.. Olmuyor... Ya bizi seç, ya onları!..' Ben de başladım ayırmaya. Ayıra ayıra şu gerçeğe vardım ki, şiir bir dil olayıdır." (Kabacalı, 1995: 23)

Bu cümleler, Fazıl Hüsni'nün dilde özleşmenin yanında yer alış gerekçesini ortaya koymakta, şairin sözcük türetme eyleminin nedenini de açıklamaktadır. Fazıl Hüsni, kendi duyarlılığı doğrultusunda şiir dilini zenginleştirmek için, o güne kadar hiçbir sözlükte yer almayan, daha sonra da yer almayacak olan sözcükler türetir. Bu alandaki yoğun çalışmanın sonucunda ortaya koyduğu birikim, tanıklarıyla birlikte oldukça hacimli bir Dağlarca sözlüğü meydana getirebilecek zenginliktedir. Bu faaliyet 1950'li yıllardan sonraki dönemi içine alır. Şair, Asû'nun yayımlandığı 1955'ten başlayarak "zaman" sözcüğünü sözlüğünden çıkarmış, "sürez"i kullanmaya başlamıştır.

Anılan döneme ait kitaplardan derlenen örnekler, Fazıl Hüsnü'nün sözcük üretiminin türenti (neolojizm) boyutuna vardığını göstermeye yeter. *Hava-ya Çizilen Dünya*'dan "rahatlanmak" ve "esim"; *Çocuk ve Allah*'tan "daimacık"; *Toprak Ana*'dan "uyunulamamak" sözcüklerinin ilk örnekler olarak verilebileceği bu tür dil göstergeleri, zaman içinde gitgide çoğalır; Dağlarca'nın şiir diline ait temel nitelikler arasına girer ve yaklaşık 650 sözcükten oluşan bir yekûna ulaşır.¹

Dağlarca, sözcük türetirken dilin kök/gövde-ek mantığına uymaya ve ekle- rin işlek olup olmadığına bakmaya ihtiyaç duymaz. Örneğin "uçmak" fiilinin kökü üzerine getirdiği ekle "uçul", aynı eki Farsça kökenli "hiç" sözcüğünün üzerine getirerek de "hiçil" sözcüğünü elde eder.

Yine aynı ekin, isim veya fiil kökü oluşuna bakılmaksızın başka sözcükler üzerine getirildiği de görülür: *acıl, boşul, dağıl, eskil, geçmişil, göğül, güdül, ikil, iyil, kuşul, öcül, piçil, suyul, toprağıl, ulul, ummul, uzağıl, üçül, yıldızıl, yoğul...* gibi.

Dağlarca, "sel/sal" ekini de sözcük türetme ögesi olarak sık sık kullanır: *anısal, çağsal, değirmisel, gecesel, gündüzel, uzaysal, yersel, yüzel...* gibi.

Fazla işlek olmayan ve "balıkçıl, evcil, kırçıl, ölümcül" gibi sözcüklerde kullanılan "cıl/cil" eki de, Dağlarca'nın sözcük türetirken sıkça kullandığı eklerdendir: *bizcil, dağcıl, düşçül, gececil, gökçül, iyicil, sencil, soncul, Tanrıçıl, uykucul...* gibi.

Ad kökleri üzerine getirilen ve "varsıl", "yoksul" gibi sözcüklerde görülen "sıl/sil" ekiyle "ussul", "uykusul" gibi sözcükler türeten Dağlarca, zaman bildiren ve zarf yapan "leyin" ekini de çok sık kullanılır: *birleyin, bizimleyin, çölleyin, düzleyin, eğrileyin, eksileyin, gecelerleyin, gecemizleyin, geldileyin, gökleyin, gölgeleyin, gördüleyin, gülleyin, güneşleyin, içerileyin, ikileyin, kendileyin, körleyin, masmavileyin, mavileyin, severleyin, sevgileyin, türküleyin, üçleyin, yenilerleyin, yenileyin, yeşilleyin, yirmileyin...* gibi.

Dağlarca, "evcek" örneğinde olduğu gibi, eklendiği sözcüğe "bütünü", "hepsi" anlamı veren "cek" ekiyle de birçok sözcük türetir. Bu ek, Dağlarca'nın sözlüğünde birleştiği sözcüklere yukarıdaki anlamın yanında "-e göre", "gibi", "kadar" ve "dolu" anlamları da katar: *çiçeklerinecek, devcek, dileğicek, düşcek, efsanecek, ekmeğecek, evlercek, evrencek, gölgecek, gömücek, güncek, güneycek, günücek, heykellercek, istediğicek, kişilercek, mavicek, ölümlerce, resimcek, selcek, sencek, sevebildiğincek, sevgicek, sizcek, türkülercek, uykucak, yelcek, yercek, yeryüzücek, yeşilcek, yeşillercek...*

1 Dağlarca'nın dil deneyimiyle ilgili olarak ayrıca bk. Veli Savaş Yelok, "Dağlarca'nın Dili Üzerine", *Fazıl Hüsnü Dağlarca* (ed. Konur Ertop-Özge Kılıçarslan), 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 389-393; Ömer Demircan, Dağlarca ve Türkçe, *age.*, s. 394-434; Alper Yıldız, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Türkçeciliği: "Türkçem Benim Ses Bayrağım (Türk Dil Kurumu Koçaklaması)" Örneği, *Cumhuriyetin 100. Yılında Yüz Türk Yazar* (ed. E. Şahin, K. C. Dilber), Akademisyen Kitabevi, Ankara 2023, s. 231-237.

Dağlarca iki kitabına ad olarak kendi sözcüklerini koymuştur: *Aylam* ve *Seviştilerken*. *Aylam* sözcüğünü, “aya değmek” anlamında ve yine kendi icadı olan “ayla-” fiilinden türeten şair, *Seviştilerken*’de ise, görülen geçmiş zaman üçüncü çoğul çekimi üzerine ek fiilin zarf-fiil eki almış biçimi olan “iken”i getirmiştir.

Bazı kitaplardan rastgele seçilmiş örnekleri hatırlamak bile, şairin sözcük türetme faaliyetinin boyutlarını göstermeye yetecektir: *acıca, acıdan acıl, açılanmak, ağaranaca, ağarı, ağarım, ağızlama, akana, akca, akman, ak-öz, akşamaca, akşamlaraca, alağız, alsağa, anılamak, anısız, anısever, anısıl, anlamasız, anılamak, arkaüstülük, avunu, ayakevleri, aydedelik, aylam, aylama, ayrılı, aysı, azaldığımca, azsama, bağıru, bağıru, bağırlamasızlık, bakı, bakınca, bakışlamak, bakışlanmak, başlam, beklem, bence’lik, bencecik, bencilik, benre, benri, benzemezcesine, biraradalık, birce, bircik, birgen, birimsi, bitek, bizimleyin, boşul, boyanç, bö, bölüsüz, buradalığı, büyümelerde, çağca, çağırım, çağlardanagrı, çağsal, çamgöl, çıka’lar, çizilim, çoğalım, çoğalım, çoğullanmak, çölleyin, dağcana, dağdanağrı, dağdeniz, dağlak, dağlarcalık, daröte, dayanaç, dediğicek, değinim, değirmileyin, değirmisel, değişimcik, devlerece, deyerce, dışaran, dışarda’lanmak, dışbakan, dileğicek, dilgiz, dişiboy, doğanaca, doğurumsuz, dokunu, dolaşı, dolduru, domuzlama, donru, doyu, dönerge, döngün, dörtgen değirmi, dövünü, durmalık, düşleyin, düşsül, düşünüy, düşünüm, edilgi, eğriltilmek, eksillik, engök, epengin, esnedimler, evrendenagrı, evrenlerecek, ey’cik, gecelek, gecemizleyin, geceri, gecesel, geçence, geçeri, geçmişil, gel’ler, geldileyin, gelenlik, geli, gibilerde, gidenlik, giderlik, gidim, gitmişlik, gizaçıklığı, göçeri, gödelik oyun, göğülgök, gökardı, gökcel, gökleme, göklercek, gökleyin, göklük, göldağı, gölgecek, gölikindi, gölleyin, gömücek, gördüğümcek, görmesiz’ler, görü, görünmelerde, görünüy, gövdelenmek, gövdeleşim, göveri, gözağız, gözöpülmek, gözyaşama, gınağarısı, güncek, güncü, güncül, gündüzel, gündüzül, güneşcelik, güneşleyin, güneycek, günleyin, günül, güvezlik, hiçil hiçil, hoo, içağız, içerileyin, içerisuyu, içimgelem, içyeşil, ikice, ikicik, ikiç, ikigen, ikirmek, ikiteker, inanmaksız, inanrı, istediğicek, işöpü, iyicelik, kalıt, kapsanmamak, karaman, karlangıç, kendileyinlik, kerelik, kıladam, kımı, kımıldamalık, kısıntı, kişicik, kişicil, konarlık, konuksu, konuşum, korkul korkul, kötülükardı, kurtarım, kuşcul, kuşlama, kuşörü, kuşul, küsük, mavicik, mavilenme, mavilerleyin, mutlul, nicek, oldusu, olmadısı, olu, olucu, olurda, olursu, olu-suz, onra, onru, oradalıgım, oradalık, ovalak, oynanıldığımız, oyuntu, öcül, ödünç’lü, öğütlenme, ölçümleme, öllek, ölümcük, ölümsü, öncel sürez, öncesiler, önduyarlık, önkırmızı, öpü, öpüşük’giller, örü, ötece, ötez, övü, övünü, özaraştırı, özicerik, özöldürüm, sağcana, samanyolundanağrı, sarıman, saymac, seçeri, selcek, selışık, sencecik, senci, senre, senri, serincecik, severlik, sevgen, sevgicek, sevgicil, sevgilemek, seviştilerken, sevmemeler, sınırlarsız, soncul sürez, sonral, soyunamazlık, soyunu, suçevi, susayaz, susmalık, susuk, suyul, sürdürüm, sürez, sütce, şimcicik, şölencek, tanaca, Tanrıcil, tartaç, tasarı bilim, tekçe, tellegörüm, tıpkılık, toprağıl, türküleyin, uçarlık, uçul, ulaşık, ulul, ummul, umu, umu umuya, umuca, upulu, ussul, uşku, utanrı, uyanı, uyduru, uygulamasal bilim, uykucez, uykucul, uykulluk, uykusul, uymasız, uzağıl, uzaksı, uzaktanağrı, uzanı, uzaysal, uzunışık, üçce, üçürlük, varlama, varlamak,*

varsı, varsızlık, vuru, yalnızlanma, yankımak, yanrı, yaratılım, yarica, yarınsı, yasacık, yassıl, yaşamalarca, yaşamalarınca, yaşarı yaşarı, yazıcı, yazılama, yelce, yelişçi, yelkenlerinece, yergin, yersel, yeryağ, yeryüzüdeş, yeşeri yeşeri, yeşerti, yeşilcik, yeşilleme, yeşillez, yeşilmen, yılanlarcasına, yıldızıl, yıldızsı, yıretmek, yirmileyin, yiyim, yokoluşmak, yoksı, yoksı yoksı, yönelge, yöneti, yurdanımsama, yuvarlam, yuvarlaşım, yücelek, yüzbingen, yüzbinleyin, yüzsel, yüzüşmek, Zabilo...

Dağlarca'nın kendi şiir dilinin sınırlarını genişletmeye yönelik bu tavrı, Türkçenin söyleyiş imkânlarını zorlamasına neden olur. Muharrem Ergin, *Türk Dili* dergisinin "kimi şairlerin dili zorlaması" ile ilgili bir soruşturmasına verdiği cevapta şunları söyler:

"Bu zorlama iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri uydurma kelime kullanmak, ikincisi Türkçenin sertaksını bozmak... İşin en acı yönü daha önceki nesilden gelen Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi yüksek şiir kabiliyeti söz götürmez bir büyük şairin de kendisini bu zorlayıcı akımına kaptırmış olmasıdır. Yalnız devrimizin değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fazıl Hüsnü, normal dil içinde kaldığı zaman kolaylıkla gerçek şiirin en yüksek noktalarına yükselmekte, fakat zorlayıcılığa kaçtığı zaman o emsalsiz şiir, Dağlarca'nın şiirinde tavus kuşunun ayaklarını teşkil eden uydurma kelime ve bozuk sentaks yüzünden derhal düşmektedir. Zorlayıcılığın Fazıl Hüsnü'yü Aylam kitabında gök yaratıklarına ayrı bir dil uyduracak kadar aşırı bir noktaya götürmüş olması ibret vericidir." (1964: 250)

Dağlarca, standart dilden aldığı kök ve gövde unsurları üzerine dilin kuralları içerisinde, bazen de kural dışı ekler getirerek yeni sözcükler türetir. Benzetme ve örnekseme yöntemiyle icat edilen bu sözcüklerden bir kısmının anlamına ulaşmak hayli güçtür. Şair bunun bilincinde olduğu için kimi yerlerde sözcüklerin anlamını verir:

Boyanç / Eskilerin renk dedikleri anlam

Yeryağ onun petrol dediği

Hoo bağarı demek, ayrılmış demek

Alsağa=Alınması gereken

Sözün gelişinden yola çıkarak ya da örnekseme yöntemiyle anlamına ulaşılabilen sözcüklerin çağrışım alanı sınırlıdır. Dağlarca, son dönem şiirinde görülen bu çağrışım eksikliğini, türettiği sözcüklerle yeni, özgün ve şaşırtıcı imgeler kurarak telafi etmek ister.

Sözcük üretme faaliyetini "dil çabası" olarak adlandıran Dağlarca, ürettiği sözcüklerle "dili yaşama" anlayışı arasında ilişki kurar. Ürettiği sözcükleri şu cümlelerle savunur: "Yeni duyduğumuz bir Türkçe söz, denizlik, güdül, kalı, uyukuluk, yeşillez sözü, ışıktandırırverir usumuzu. Binlerce yönden üstümüze yönelmiş birleşimlerle dil belleğimizi uyandırırverir." (Ünlü ve Özcan, 1990: 74).

Dil bilimi çalışmalarında şiir dilindeki sapmalar alt başlığı altında değerlendirilen sözcük türetme faaliyetleri, Dağlarca'nın şiir dilinde sık rastlanan bir özelliktir. Asû'dan "Uyku Üzerine Arama" ve Yunus Emre'de Olmak'tan "Eski Ses" başlıklı şiirlerden alınacak parçalar buna örnek verilebilir:

...Getirsinler yaşamayı ölümü **uç uca** / **Uykuca**

...Gökler bilinmeyene **kul** / **Uykucul**

...Sıcaklığı ölümlerin **kucak kucak** / **Uykucak**

...Hadi ilk gördüğün son gördüğün **su** / **Uykumsu**

...Soğuk mu soğuk üç arşın **bez** / **Uykecez**

Evrenin beş yönü de düz/Beş süre **Tanrı** giderim/Oyalasa bile gündüz/
Gece **utanrı** giderim //Güncül kuşlar göçmez ise/Doğru dalı seçmez ise /
Varıp suyum içmez ise/Dağlara **yanrı** giderim//Büyür ekin gözüm ilen/
Yeller eser sözüm ilen/Bir ışığı özüm ile/Duyar **inanrı** giderim

Birinci örnekte geçen "uç uca/uykuca", "kul/uykucul", "kucak/uykucak", "su/uykumsu", "bez/uykecez" ses benzerliklerindeki ikinci sözcüklerin uyak yapmak için türetildikleri açıktır.

İkinci örnekte de şiirin uyak düzeni gereği "Tanrı" sözcüğüyle uyumlu olabilecek "utanrı, yanrı, inanrı" sözcükleri "utanarak, yana, inanarak" anlamlarında kullanılmıştır.

Malazgirt Ululaması'nda yer alan "Ağzımızdaki Sesler", "Dağda Ovada" ve "Türk Yurdu Türkçe" başlıklı şiirler, Türk'ün nesneler dünyasını ve mekânı adlandırma konusundaki tavrını yansıtan örneklerdir. Türk, Orta Asya'dan beri dört yanda ağzındaki sesleri aramaktadır. "Yaprak, ağaç, ırmak, yeşil" bu seslerin karşılığı olarak ortaya çıkmış adlardır. Ağzımızdaki seslere uygun olarak "dağ taş kocaman bir dil" kesilmiştir.

Türkçe; tabiata, dış dünyaya en yakışan seslerin terkibinden oluşan bir dildir. "Dil Uyarlığı" başlıklı şiirde Türkçenin bir "ulu dil" olduğu; adlandırdığı mekâna âdeta bir akarsu güzelliği kattığı belirtilir. Türk, mekâna dil zevkiyle de hâkim olmuştur. "Türk Yurdu Türkçe" başlıklı şiirde "ses, dağ, su ve gök" gibi unsurların Türkçe ile var olduğu vurgulanır. Sesin müziği, dağın yüceliği, suyun hayatı, göğün kutsallığı çağrıştırdığı düşünüldüğünde Fazıl Hüsni'nün dille ilgili duyarlılığının boyutları anlaşılabilir.

Uzaklarla Giyinmek (Sığmazlık Gerçeği) adlı kitapta yer alan "Gün" başlıklı şiir; dil, cümle, sözcük çevresinde kurulmuş bir dil felsefesini yansıtır. Şair, dili bir şehir, cümleleri bu şehrin sokakları, sözcükleri de evleri olarak hayal eder. Dili bir ülke olarak düşündüğünde cümlelerin yollar, sözcüklerin şehirler olduğu sonucuna varır. Bir başka benzetmeyle dil gökyüzü, cümleler yönler, sözcükler yıldızlardır. Dil, galaksileri cümleler, güneşleri sözcükler olan bir evrendir. İnsanı ve mekânı yaratan da sözcüklerdir.

Kaynaklar

- Altinkaynak, Hikmet, “Fazıl Hüsnü Dağlarca ile Şiiri Üzerine”, *Yaşasın Edebiyat*, S 3, Ocak 1998.
- Bâkiler, Yavuz Bülent, *Üsküp'ten Kosova'ya*, TDV Yayınları, İstanbul 1996.
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *İlk Yapıtla 50 Yıl Sonrakiler (Havaya Çizilen Dünya, Akşamcı, Dişiboy, Toprak Altındaki Ses, Sayılarda)*, Özgür Yayın-Dağıtım, İstanbul 1985.
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *Dildeki Bilgisayar*, Varlık Yayınları, İstanbul 1992.
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *Türkçem Benim Ses Bayrağım/Türk Dil Kurumu Koçaklaması, Takma Yaşamalar Çağı, Sivaslı Karınca, Kutluk'un Evindeki Konuşma*, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *Bütün Şiirleri 3*, YKY, İstanbul 2012.
- Erol, Kemal, “Dil-Millet İlişkisi Bağlamında Türkçeyi Bilgiden Bilince Konu Edinen Şiirler”, *Türkbilig* S 36, 2018.
- Ergin, Muharrem, “Soruşturma”, *Türk Dili*, S 148, 1 Ocak 1964.
- İlhan, Attilâ, “Toprak Ana'nın Çilesi”, *Gerçekçilik Savaşı*, Yazko, İstanbul 1980.
- Kabacalı, Alpay, “Türkçenin Ses Bayrağı”, *Kültürümüzden İnsan Adaları*, YKY, İstanbul 1995.
- Özen, Hayati, “Dağlıyor Dağlarımızı Dağarcığıyla Dağlarca”, *Tömer Çeviri*, S 9, Güz 1996.
- [Seber], Cemal Süreya, “Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Şiirinde İki Dönem”, *Şapkam Dolu Çiçekle*, 3. Baskı, İstanbul: Yön Yayınları, İstanbul 1991.
- Şimşek, Tacettin, “Fazıl Hüsnü Dağlarca: Hayatı ve Şiiri.”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.
- Şimşek, Tacettin, “Dağlarca'nın Türkçesi”, *Cumhuriyet'in 100. Yılında Bilge Kağan'dan Atatürk'e Uluslararası Türkçe ve Türk Edebiyatı Kurultayı*. Atatürk Üniversitesi Nene Hatun Kültür ve Gösteri Merkezi 26-28 Ekim, Erzurum 2023.
- Ünlü, Mahir, Özcan, Ömer, *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Yeniler Dönemi (1940-1960) I*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1990.